

УДК [930.253+82.0+929](477)

М. Д. ХОДОРОВСЬКИЙ*

**БОРИС АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ –
ІСТОРИК ЛІТЕРАТУРИ**

Розповідається про літературні портрети і нариси Б. Д. Антоненка-Давидовича, опубліковані із значними купюрами. Наведено уривки з рукописів, які були викреслені редакторами.

Ключові слова: особовий фонд; літературні портрети і нариси; редакторські купюри; всебічне вивчення літературної спадщини.

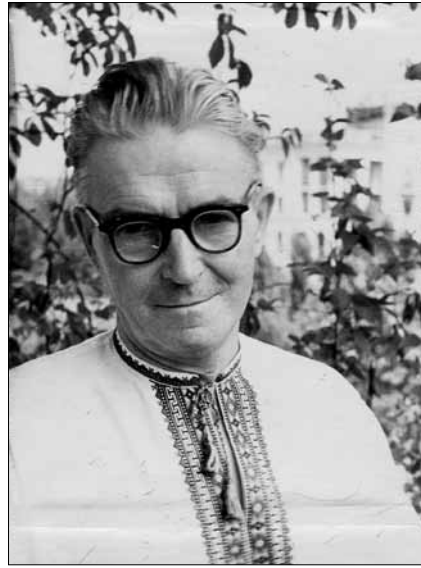
Особовий фонд письменника Б. Д. Антоненка-Давидовича (1899–1984), який зберігається в ЦДАМЛМ України, налічує 477 од. зб. Різноманітні за складом матеріали надають можливість дослідникам всебічно розглянути творчість фондоутворювача. Серед них – рукописи літературних портретів і нарисів Антоненка-Давидовича, які вийшли окремим друком 1969 р. під назвою “Здалека й зблизька”. Згадуємо цю книжку нині, оскільки за більш сприятливих обставин поява її стала б неабиякою подією тогочасного літературного життя. Однак сталося інакше: навіть мізерний тираж – 5 тис. примірників не дійшов повністю до читача. Втім, про це далі докладніше.

Обдарування Бориса Антоненка-Давидовича гартувалося у бурхливих мистецьких дискусіях середини 20-х рр., у спілкуванні з “марсіанами”. Так жартома називали себе члени літературного угруповання “МАРС” (“Майстерня революційного слова”), яке спочатку мало назву, що більш точно відповідала його творчим засадам, – “Ланка”. У статті “Недоспівана пісня ранньої осені” Антоненко-Давидович писав: “На тлі тодішніх масових літературних організацій – “Гарту”, а надто “Плугу”, що мали свої численні філії мало не в кожному українському місті, “Ланка” була лише маленькою літературною групою київських молодих письменників... Кожний з нас прагнув у міру своїх сил і здібностей заповнити зяючу прогалину, що утворилася в українській літературі після великих катаклізмів, і всім разом стати ланкою в розірваному ретязі, перебираючи все те демократично-народне, що мала в собі дожовтнева українська література, й творчо опрацьовуючи його на своєму шляху в майбутнє”¹.

Борис Дмитрович лишався вірним ідеалам юності і за часів сталінщини, коли один за одним зникали у безвість колишні “марсіани” –

* *Ходоровський Михайло Дмитрович* – кандидат історичних наук, член Національної спілки журналістів України.

Григорій Косинка, Євген Плужник, Валеріан Підмогильний, Борис Тенета... Зазнав репресій і Антоненко-Давидович. Згодом у автобіографічних нотатках він писав, що з 2 січня 1935 р. по 1 вересня 1954 р. фактично вибув із літератури внаслідок безпідставного арешту, ув'язнення і заслання. “Ні, я не можу нарікати на свою долю! – зазначав письменник. – Навіть за вимушену довголітню мандрівку, що дала мені стільки пізнати й зрозуміти – не нарікаю. Шкода тільки, що вона дуже затягнулась, а я так мало встиг написати. За єдину втіху самому собі може бути хіба тільки те, що завжди намагався писати так, щоб мати право сказати своїй музі Шевченковими словами: “Ми не лукавили з тобою...”².

Б. Д. Антоненко-Давидович.

Відбувши заслання, Антоненко-Давидович знову самовіддано працює на літературній ниві, прагнучи “будь-що надолужити пропачі роки”. Він готує, зокрема, цикл літературних портретів своїх творчих побратимів. Серед них і чимало імен зовсім не відомих новим поколінням читачів, скажімо, обдарований поет і прозаїк Борис Тенета, який 1935-го після недовгого ув'язнення покінчив життя самогубством. “Особиста трагедія Бориса Тенети, – зазначається в рукописі нарису “Нездійснена поезія”, – була не тільки трагедією його літературного покоління, але, я вважаю, що у великій мірі – й трагедією всієї нашої літератури, бо не одному Борисові Тенеті випало тоді замість дальшого творчого зростання лише, кажучи його словами:

вічно думати про ті
далекі дні,
про те, що будь могло
й чого не стало...”³.

Ці рядки, до речі, здались надто сміливими редакторам збірки “Здалека й зблизька”. Взагалі ж, коли порівнюєш рукописи Антоненка-Давидовича, які зберігаються у ЦДАМЛІМ України, з надрукованими у згаданій книжці, знаходиш чимало купюр. І яких! Так, з нарису “Недоспівана пісня ранньої осені” вилучено епізод арешту блискучого поета і драматурга Євгена Плужника. Отже, пропонуємо ці викреслені рядки увазі читачів:

“Часті арешти добре знайомих йому людей, арешти, які нічим не можна було пояснити, бентежили і Плужника. Турбувала не особиста доля, хоч за диявольською логікою тих подій і на неї рано чи пізно

могли впасти “криваві роси”, а – разюча контрастність між прекрасною ідеєю і кривавим спотворенням її в ті скорботні дні культу особи Сталіна. Хоч як напружував думку й почуття, обмірковуючи страшну реальність дійсності і так, і сяк, але він не знаходив ні розв’язання її, ні виправдання їй. Довгі ешелони з засудженими по різних судах, а то й просто без усякого суду – лиш за постановами якихось таємних колегій і комісій, йшли з України на північ до “далеких таборів”, як трафаретно штампувалося в незліченних вироках... Цього не можна було не бачити, над цим не можна було не думати, як людині з трепетним серцем і ясним, незакаламученим розумом, як у Плужника. І він укладає вже в голові нову поему – “Записки під сосною” – одне, чим він міг у тих обставинах реагувати на масову трагедію кинутих за колючий дріт північних таборів невинних людей. Я не знаю, чи це лишилося тільки нездійсненим задумом, чи він усе ж написав хоч кілька рядків, та напевно можна сказати, що в цій поемі Чехов поступився б перед Некрасовим. Вихор дальших репресій, що росли в геометричній прогресії, підхопив незабаром кожного з нас, розлучивши навіки... Мені відомо тільки, що в грудневу ніч 1934 року прийшли і по нього. ... Різкий дзвінок десь біля вхідних дверей, лункі впевнені кроки невідомих насуплених людей, що, не питаючись дозволу, ввійшли у кімнату й подали Плужникові ордер на трус і арешт... Далі – веремія перегортання книжок, паперів, одягу, взуття і агонія останніх годин ще по цей бік життя. Коли незнайомі, насуплені люди закінчили свою довгу нічну безплідну роботу, він попросив дати йому посидіти наостаннє кілька хвилин на канапі вдома і несподівано, з якихось незбагнених побудників, ті, що прийшли забрати в нього життя, – дозволили. Він сів, спершись ліктями на коліна й закривши долонями лице. Він знав, що всякий вирок, навіть щонайлегший для нього, тяжко хворого на сухоти, буде смертним вирокком. Це без сумніву знали і його слідчі та судді. Може, тому й захотілося йому хоч на мить віддалити розпуку навічно-го виходу з дому, коли він мав, мовби за життя, бути присутнім на виносі власного тіла в ту сумну путь, з якої вже ніхто не повертається додому. А може, він захотів востаннє глянути на своє коротке, перейдене життя, бо за порогом його кімнати починалася безвість і прірва... Отак у раптовій абсолютній тиші, яку не зважились порушити навіть ті, що прийшли по нього, він посидів кілька хвилин, потім опустив руки, кинув погляд на невідомих людей, підвівся і сказав:

– Я готовий.

Недоспівана пісня ранньої Плужникової осені швидко обірвалася зовсім. Десь за рік він помер прискороною, хоч і природною смертю – 2 лютого 1936 року в лікарні Соловецького табору особливого призначення”⁴.

Втім, і редакторське свавілля не спроможне було звести нанівець багаторічну роботу Антоненка-Давидовича. Поєднуючи далеке і близь-

ке, “минувшину і прийдешність”, він згадує на сторінках своєї книжки і корифеїв української культури ХІХ сторіччя. “Ми шукаємо стерті сліди тих, – писав Антоненко-Давидович, – кого давно вже немає серед живих. Але хто колись торував людям шлях уперед, хто серед темної ночі засвічував досвітні вогні... Людина, що не цікавиться минулим свого народу, байдужа і до його майбутнього”⁵. Думка щодо нерозривної єдності двох етапів розвитку вітчизняної культури – дожовтневого і радянського – була надзвичайно важливою за часів, коли проблема засвоєння духовного досвіду попередніх поколінь чомусь не вважалась першочерговою, і як наслідок того – поступово скорочувалась, зокрема, шкільна програма з історії української літератури дореволюційного періоду.

Літературні портрети, нариси Антоненка-Давидовича не схожі на традиційні компліментарні письменницькі життєписи. Розповідаючи про Шевченка і Франка, Панаса Мирного і Васильченка, Борис Дмитрович уникає байдужого академізму. Він не заграє з читачами, а ділиться з ними своїми роздумами, тим, що виношував у собі протягом багатьох років. У нарисі “Шляхом до правди” пропонує, зокрема, обміркувати, яким чином “мирно співіснували” дійсний статський радник Панас Якович Рудченко і видатний діяч демократичного руху Панас Мирний. Не обминаючи гострих кутів, Антоненко-Давидович переконливо доводить: “працюючи чиновником, Панас Мирний дбав про те, щоб не було розладу між його службою і власним переконанням”⁶. На відміну від його брата і співавтора роману “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” – Івана Білика (Івана Яковича Рудченка), який згодом обернувся на запеклого монархіста. Питання “розмежування інтелігенції під впливом різних обставин” розглядається в інших нарисах, що увійшли до збірки “Здалека й зблизька”.

Зрозуміло, було б наївним запідозрювати митця такого рівня у моделюванні примітивних аналогій із сучасною йому дійсністю. Але ж в цьому сила і привабливість натхненного слова, живої дослідницької думки, яка, породжуючи безліч асоціацій, поєднує далеке і близьке, активізує читацькі роздуми.

Коли перечитуєш збірник “Здалека й зблизька”, відчуваєш: письменника хвилювала така актуальна за часів так званої “стабілізації”, точніше стандартизації духовного життя, проблема конформізму. В неопублікованому листі до В. Гжицького від 19 жовтня 1957 р. Антоненко-Давидович зазначає: “Мене і досі вражає той переляк, який я зустрічаю тут на кожному кроці в тих людях, що були колись цілком нормальними. Мені здається, що багато з них перелякались у роки лихоліття на все життя. Вони й тепер, коли з’явилися зовсім інші обставини, ладні на кожному своєму кроці перестрахувати себе. Не звертайте на це уваги і хай не отруюють нам ці тимчасові явища нашого робочого настрою...”⁷.

Варто зазначити: робочий настрій ніколи не залишав цю чесну і мужню людину. Листи до рідних і друзів Антоненка-Давидовича, які зберігаються в його особовому фонді, свідчать: письменник був сповнений нових творчих задумів і, очевидно, не гадав, що саме “Здалека й зблизька” стане його останньою прижиттєвою книгою. Проте з чистією злої волі письменник на схилі літ знову немов “вибув з літератури”. Прізвища Антоненка-Давидовича не знайти на сторінках письменницьких довідників 1970-х рр., а книги його, зокрема збірник “Здалека й зблизька”, надовго затрималися у сховищах спецзберігання.

Нині надбанням широкої аудиторії стали оповідання, повісті, нариси Антоненка-Давидовича: “Смерть” (1928), “Землею Українською” (1930), “Крила Артема Летючого” (1932), “Збруч” (1959), “В сім’ї вольній новій” (1960), “Завищені оцінки” (1964), роман “За ширмою” (1963) та ін. Видано посмертно “Сибірські новели” (1989) про поневіряння письменника на засланні. На жаль, недостатньо вивчено літературні портрети і нариси, створені письменником. Збірник “Здалека й зблизька” варто було б перевидати (звичайно, без купюр), доповнивши неопублікованими рукописами з фондів ЦДАМЛІМ УРСР. Не секрет, що часом у гонитві за сенсаціями на світло вихоплюється лише один який-небудь твір з багатющої спадщини того або іншого митця. Необхідне більш глибоке вивчення усього багатомірного письменницького світу. Це стосується і доробку чудового майстра слова Бориса Дмитровича Антоненка-Давидовича, зокрема його літературознавчих праць.

¹ ЦДАМЛІМ України, ф. 159, оп. 1, од. зб. 38, арк. 2.

² Там само, од. зб. 89, арк. 27.

³ Там само, од. зб. 39, арк. 6.

⁴ Там само, од. зб. 38, арк. 9–11.

⁵ Там само, од. зб. 94, арк. 1.

⁶ Там само, од. зб. 46, арк. 11.

⁷ Там само, ф. 19, оп. 1, од. зб. 196, арк. 3.

Рассказывается о литературных портретах и очерках Б. Д. Антоненко-Давыдовича, опубликованных со значительными купюрами. Приведены отрывки из рукописей, которые были вычеркнуты редакторами.

Ключевые слова: личный фонд; литературные портреты и очерки; редакторские купюры; всестороннее изучение литературного наследства.

The article discusses the literary portraits and essays of B. D. Antonenko-Davydovych, published before with considerable editorial cuts. There are given the extracts of manuscripts, clipped by editors.

Keywords: the personal fond; the literary portraits and essays; the editorial cuts; the complex studying of literary heritage.